

Mətanət Fəriz qızı Həsənova

Azərbaycan Dillər Universitetinin baş müəllimi

<https://orcid.org/0000-0003-4998-6895>

E-mail: metaneth2@gmail.com

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(2\).232-235](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(2).232-235)

MÜASİR DÖVRDƏ YENİYETMƏLƏRDƏ PEŞƏSEÇİMİNİN PSIXOPEDAQOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

Матанат Фəриз гызы Гасанова

старший преподаватель Азербайджанского Университета Языков

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВЫБОРА ПРОФЕССИИ ПОДРОСТКОВ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

Matanat Fariz Hasanova

senior lecturer at

Azerbaijan University of Language

PSYCHO-PEDAGOGICAL ISSUES OF PROFESSIONAL CHOICE IN ADOLESCENTS IN THE MODERN ERA

Xülasə. Müasir cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi və siyasi dəyişikliklərin mənfi təsirləri bir çox cəhətdən yeniyetməlik dövrünün böhran hadisələrini kəskinləşdirir, yeniyetmələrin daxili psixoloji ehtiyatlarının aktivləşdirilməsi zərurətini aktuallaşdırır, onlara mühüm qərarlar qəbul edərkən xarici mühit təsirlərinə münasibətdə subyektiv mövqe tutmağa imkan verir. Yeniyetməlik dövründə qəbul edilən bu cür qərarlara, ilk növbədə, peşə seçimi və peşəkar özünü həyata keçirmə ilə bağlı qərarlar daxildir. Təlim və tərbiyə prosesində yeniyetmənin müxtəlif peşə fəaliyyət sahələri haqqında məlumat əldə etməsi, həyat və peşə yolunu seçmək üçün obyektiv fikirlərin formalaşması vacibdir. Yeniyetmə lazımı əsas bilikləri, müxtəlif peşələr və cəmiyyətin ehtiyacları haqqında məlumatları onun yerləşdiyi təhsil mühitindən almalıdır ki, bu yeniyetmənin düzgün peşə seçimini etməyə imkan verəcəkdir.

Açar sözlər: *yeniyetmə, peşə seçimi, təlim, şəxsi xüsusiyyətlər*

Аннотация. Негативные последствия социально-экономических и политических изменений, происходящих в современном обществе, во многом усугубляют кризисные явления подросткового возраста, актуализируют необходимость активизации внутренних психологических ресурсов подростков, позволяют им занимать субъектную позицию по отношению к внешним средовым воздействиям при принятии важных решений. К таким решениям, принимаемым в подростковом возрасте, относятся, прежде всего, решения, связанные с выбором карьеры и профессиональной самореализацией. В процессе обучения и воспитания подростку важно получить информацию о различных профессиональных сферах и сформировать объективное мнение для выбора жизненного и профессионального пути. Подросток должен получать необходимые базовые знания, информацию о различных профессиях и потребностях общества из образовательной среды, в которой он находится, что позволит подростку сделать правильный выбор профессии.

Ключевые слова: *подросток, выбор карьеры, обучение, личные качества*

Abstract. The negative consequences of socio-economic and political changes occurring in modern society greatly aggravate the crisis phenomena of adolescence, actualize the need to activate the internal psychological resources of adolescents, allow them to take a subjective position in relation to external environmental influences when making important decisions. Such decisions made in adolescence include, first of all, decisions related to the choice of career and professional self-realization. In the process of training and education, it is important for a teenager to receive information about various professional spheres and form an

objective opinion for choosing a life and professional path. A teenager should receive the necessary basic knowledge, information about various professions and the needs of society from the educational environment in which he or she finds himself, which will allow the teenager to make the right choice of profession.

Key words: *teenager, career choice, training, personal characteristics*

Yeniyetməlik insanın həyatda məqsədlərinin formalaşması üçün həssas dövrüdür. Əgər nədənsə bu dövrdə gələcəyin zaman perspektivi formalaşmırsa və ya səhv formalaşırsa, bu, insanın şəxsiyyətinin inkişafı üçün ciddi nəticələrə səbəb ola bilər. L. Vıqotski mövzu ilə bağlı tədqiqatlarında həm yeniyetmələrin, həm də onların ətrafındakı böyüklərin çox vaxt şagirdlərdə iradə olmamasından narahat olduqlarına diqqət çəkmişdir. Bununla belə, L.S. Vıqotski qeyd edirdi ki, belə hallarda biz tez-tez iradənin zəifliyi ilə deyil, yeniyetmənin müxtəlif maneələri dəf etməyə ehtiyacı olmadığı zaman məqsədlərin zəifliyi ilə qarşılaşırıq. [3]

Yeniyetməlik yaş dövründə məktəbin orta siniflərində təlim-tərbiyə fəaliyyətində formalaşan əks etdirmə qabiliyyəti şagird tərəfindən özünə yönəldilir. Özünü böyüklərlə və kiçik uşaqlarla müqayisə etmək, yeniyetməni artıq uşaq deyil, daha çox böyük olduğu qənaətinə gətirir. Yeniyetmə özünü böyüklər kimi hiss etməyə başlayır və ətrafdakıların onun müstəqilliyini və əhəmiyyətini tanımasını istəyir. Yeniyetmənin əsas psixoloji ehtiyacları həmyaşıdları ilə ünsiyyət arzusu, azadlıq və böyüklər tərəfindən hüquqlarının tanınmasıdır. Yetkinlik hissləri yeniyetməlik dövrünün başlanğıcının psixoloji əlamətidir. D.B. Elkonin tərifinə görə, [4] yetkinlik hissi yeni bir şüurun formalaşmasıdır, onun vasitəsilə yeniyetmə özünü başqaları (böyüklər və ya yoldaşlar) ilə müqayisə edir, assimilyasiya üçün modellər tapır, digər insanlarla münasibətlərini və fəaliyyətini yenidən qurur.

Müasir cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi və siyasi dəyişikliklərin mənfi təsirləri bir çox cəhətdən yeniyetməlik dövrünün böhran hallarını kəskinləşdirir, yeniyetmələrin daxili psixoloji ehtiyatlarının aktivləşdirilməsi zərurətini aktuallaşdırır, onlara mühüm qərarlar qəbul edərkən xarici mühit təsirlərinə münasibətdə subyektiv mövqe tutmağa imkan verir. Yeniyetməlik dövründə qəbul edilən bu cür qərarlara, ilk növbədə, peşə seçimi və peşəkar özünü həyata keçirmə ilə bağlı qərarlar daxildir. Sonrakı professional sosiallaşma əsasən peşə seçiminin uğurundan asılıdır, yəni, insanın ictimai münasibətlər sistemində, cəmiyyətdə öz yerini müəy-

yənləşdirməsi, bütövlüyünün integrasiyası prosesi kimi şəxsi müqəddəratını təyinetmənin mühüm tərkib hissəsidir. [1]

Yeniyetməlik dövrünün əsas komponenti uşaqlıqdan yetkinliyə keçiddir, bu baxımdan yeniyetmənin inkişafının bütün aspektlərinin keyfiyyətə yenidən qurulmasından danışmaq olar, bu müddət ərzində yeniyetmənin şüurlu davranışının əsasları yaranır və sosial münasibətlər formalaşır. Bu transformasiya prosesi yeniyetməlik dövrünün bütün əsas şəxsiyyət xüsusiyyətlərini müəyyən edir.

Yeniyetmənin seçdiyi peşə sahəsi üzrə gələcək mütəxəssis kimi yetişməsində onun seçdiyi peşəyə münasibəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. Peşənin xüsusiyyətlərini obyektiv görmək və özünü bu peşəkar sahədə təsəvvür etmək də vacibdir. Seçilmiş peşəkar fəaliyyət sahəsi yalnız maddi ehtiyacları ödəmək yolu deyil, fərdin həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrildikdə, peşəkar özünüdərkini formalaşması haqqında danışmaq olar.

Təlim və tərbiyə prosesində yeniyetmənin müxtəlif peşə fəaliyyət sahələri haqqında məlumat əldə etməsi, həyat və peşə yolunu seçmək üçün obyektiv fikirlərin formalaşması vacibdir. Yeniyetmə lazımi əsas bilikləri, müxtəlif peşələr və cəmiyyətin ehtiyacları haqqında məlumatları onun yerləşdiyi təhsil mühitindən almalıdır ki, bu yeniyetmənin düzgün peşə seçimini etməyə imkan verəcəkdir. [1]

Gələcək peşə seçimi hər bir insanın həyatında ciddi və məsuliyyətli addımdır. Peşə seçimi əsasən insanın gələcək karyerasını və həyat tərzini müəyyən edir. Müasir cəmiyyətdə peşə və karyera yüksəlişi üçün getdikcə daha çox imkanlar var: iş yerlərinin sayı artır, peşə hazırlığının yeni üsulları meydana çıxır, insanın imkanlarını nəzərə alaraq fərdi peşə yolu yaratmaq imkanı, fərdi və ya böyük şirkətlərdə uzaqdan işləmək imkanı var. [5] Bütün müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, bu genişləndirilmiş seçim karyera seçimi etmək istəyərkən, xüsusən də məktəb yaşında baş verərsə, daha çox təzyiq yaradır. Bu ona gətirib çıxarır ki, peşə seçimi çox vaxt bir çox mühüm amillər nəzərə alınmadan aparılır və

nəticədə təhsil müəssisələrinin bir çox məzunu öz ixtisası üzrə işləmir.

Yeniyyətmənin peşə seçimi fəlsəfə, sosiologiya, pedaqogika və psixologiya kimi bilik sahələrində nəzərdən keçirilən elmi problemdir. Bu baxımdan, bu anlayışın müəyyənləşdirilməsinə çoxlu müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Psixoloji tədqiqatlar peşə seçimini, onun daxili mexanizmlərini və ona təsir edən amilləri öyrənməyə yönəlib. A.N. Leontyev yeniyyətmənin peşə seçiminə fəal mövqeyini vurğulayır və deyirdi ki, həyatın hər bir mərhələsində insan təkcə ətraf mühitin təsirinə məruz qalmır, həm də o, özü nə isə etməli, özündə nəyisə təsdiq etməli və nədənsə azad olmalıdır. [3]

Peşə seçimi anlayışı bütövlükdə fərdin öz müqəddəratını təyinetmə növlərindən biridir. Bu fikir L.İ. Bozhoviç, V.V. Boluçevskaya, N.S. Pryazhnikov və başqa tədqiqatçıların tədqiqatlarında öz əksini tapıb. N.S. Pryazhnikova görə peşə seçimi şəxsin öz iradəsini sərbəst ifadə etməsi əsasında əmək fəaliyyəti sahəsini seçməsi; seçilmiş, mənimsənilmiş və ya artıq yerinə yetirilən əmək fəaliyyətində şəxsi mənalardan tapılması prosesidir. [3]

E.A. Klimovun tərifinə görə, peşə seçimi "peşəkar iş mühitində şəxsi oriyentasiya, mənəvi və fiziki imkanların inkişafı, adekvat peşə niyyətlərinin və planlarının formalaşması, özünün bir mütəxəssis kimi real görünüşünün formalaşması üçün kompleks dinamik bir prosesdir". N.V. Samukinaya görə, peşə seçimi introspeksiya, özünü tanımaq və öz qabiliyyətlərini və dəyər yönümlərini qiymətləndirmək, öz fərdi xüsusiyyətlərinin peşə tələblərinə necə uyğun olduğunu bilmək yolu ilə təbii yaradıcı potensialının ahəngdar şəkildə inkişafını rəhbər tutur. [3]

Mövcud tədqiqatlara əsaslanaraq, peşə seçimi prosesinə təsir edəcək bir sıra xarici və daxili amilləri müəyyən edə bilərik. Xarici amillərə aşağıdakılar daxildir:

- sosial-iqtisadi şərait;
- sosial mühit;
- müəyyən bir peşənin kadrlarına bazar tələbatı;
- mütəxəssisin şəxsiyyətinə, onun sağlamlıq vəziyyətinə, psixofizioloji xüsusiyyətlərinə və psixoloji keyfiyyətlərinə əmək bazarının tələbləri;
- peşə və təhsil tələbləri;
- peşəkar inkişaf, karyera, təkmilləşdirmə perspektivləri;

- seçilmiş peşənin xüsusiyyətləri.

Daxili amillərə (psixoloji, idarə oluna bilən) daxildir:

- peşə seçimi üçün motivasiya (həyat dəyərlərinə istiqamətlənmə, gələcək haqqında fikirlər, təcrübə və s.);
- peşənin şəxsin fərd və bütövlükdə cəmiyyət üçün əhəmiyyətinin dərk edilməsi;
- bütövlükdə peşəyə və onun fərdi funksiyalarına maraq;

- anadangəlmə meyllər, temperament və xarakter, şəxsi qabiliyyətlər, meyllər, vərdislər.

Əmək potensialının formalaşmasına və inkişafına bir çox amillər təsir edir, bu proseslər müxtəlif sosial institutların - ailə, məktəb və digər təhsil-tərbiyə müəssisələrinin təsiri altında inkişaf edir. İlk növbədə, ailə tərbiyəsi insan şəxsiyyətinin formalaşmasına ilkin mərhələdən bütün təzahürləri ilə təsir göstərir. Məhz ailədə qabiliyyətlərin aşkarlanması və inkişafı başlayır.

Elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, [3,5] məktəbin tədris prosesində yeniyyətmənin peşə seçimi prosesinin elmi-metodiki təminatı probleminə tədqiqatçıların marağına baxmayaraq, onun həllində geniş spektrli məsələlər qeyri-müəyyən olaraq qalır. Bununla əlaqədar olaraq, əsasən aşağıdakı ziddiyyətlər fərqləndirilir:

- yeniyyətmənin peşə seçiminin hərtərəfli nəzəri tədqiqatları və bu prosesə təsir edən psixoloji və pedaqoji vəziyyətlərin tipologiyası haqqında kifayət qədər biliyə malik olmaması;
- yeniyyətmənin peşə seçiminin mahiyyəti və müəyyənədiciləri və əldə edilmiş nəticələrin məktəbin tədris prosesinin praktikasında həyata keçirilməsi haqqında toplanmış elmi biliklər;
- yeniyyətmələrin və təhsil müəssisələrinin təcrübəsinin onların peşə seçiminin formalaşdırılması üçün səmərəli işin təşkilinə obyektiv ehtiyacı və buna təhsil prosesi subyektlərinin kifayət qədər psixoloji və pedaqoji hazırlığı.

Həll edilməmiş ziddiyyətlər səbəbindən məktəbin tədris prosesində yeniyyətmənin peşə seçiminin kifayət qədər effektiv formalaşmaması problemi var ki, bu da yeniyyətmələrin öz imkanları haqqında məhdud anlayışına səbəb olur.

Hazırda cəmiyyətdə dəyişiklik dövrü davam edir, bu, yeni peşələr və yeni imkanlar seçmək imkanı yaradır, həm də bu prosesi çətinləşdirir. Xüsusilə belə iqtisadi və siyasi şəraitdə, belə qeyri-sabit və dəyişən dünyada seçim etmək həmişə çətindir. Məktəb və ailə qlobal

problemləri həll edə bilməz, lakin onlar həm imkanları, həm problemləri, həm də çətinlikləri dərk edərək, mövcud vəziyyəti anlamağa və bu reallığa hazırlaşmağa kömək edə bilirlər.

Müasir məktəblilərin peşə seçimini müəyyən etmələrinə nəyin təsir etdiyini, onların hansı vəziyyətdə olduğunu, seçimlərini nəyə əsaslandığını və bu işdə onlara necə kömək oluna biləcəyini öyrənmək vacibdir. Çətinlikləri aradan qaldırmaq və hədəflərə doğru irəliləmək üçün imkanlar təmin edilməlidir. Peşə bazarındakı vəziyyətin dəyişkənliyi haqqında məlumat çatqınlıq, məyusluq yaradır, lakin bu dəyişikliklər elmi-texniki tərəqqi baxımından cəmiyyətin böyüməsi və inkişafı ilə əlaqəlidir. Valideynlərə və müəllimlərə bildirilir ki, yeniyetmələrə söhbət zamanı psixoloji dəstək prosesini həyata keçirərkən vurğulamaq lazımdır ki, peşəkar bazarın 10 və ya daha çox ildən sonra necə inkişaf edəcəyini dəqiq proqnozlaşdırmaq mümkün deyil, lakin ən uyğun istiqaməti seçmək üçün addımlar atmaq lazımdır. Yeni vəziyyətlərə uyğunlaşmaq, kifayət qədər universal bacarıqlar inkişaf etdirmək və cəmiyyətin peşəkar sistemində öz yerini tapmaq kimi cəhdlər peşələrin strukturunda hər hansı bir dəyişikliklə nəticəsiz qalmayacaq, çünki onlar fərsətlər və yeni seçimlər etmək ehtiyacıdır. [5]

Nəzərə almaq lazımdır ki, yeniyetmələrdə hələ də hormonal dəyişikliklər, böyümələr, or-

qanizmdə dəyişikliklər yaşanır, bu, paralel olaraq stress mənbəyidir və bu fonda öz peşə seçimini etmək zərurəti kifayət qədər mənfi hisslər yaradır. Bir tərəfdən, bu, vacib seçimdir, digər tərəfdən, uşaq hələ hazır deyil, onun daxili yetkinliyi yoxdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, yeniyetmələrə peşə seçimi öyrədilmir, onlardan birini seçməsi gözlənilir. Eyni zamanda, öz keyfiyyətlərini təhlil etmək və peşəkar plan tərtib etmək bacarığını inkişaf etdirmək vaxt, diqqət və mənəvi güc tələb edir.

Problemə aktuallığı. Peşə seçimi anlayışı hər bir dövrdə aktual olsa da, müasir dövrdə daha çox düzgün istiqamətlənməsi ilə fərqlənir. Belə vəziyyətlərdə yeniyetmələrə dəstək üçün müəllimlərin, ailənin və ətraf mühitin təsiri çox vacibdir. Önemli olan yeniyetmələrin şəxsi xüsusiyyətlərinə bələd olmaq, psixoloji vəziyyətini anlamaq və ən əsası dövr üçün bazarın tələbatına da hakim olmaqdır.

Problemə elmi yeniliyi. Müasir dövrdə aktuallığı ilə seçilən peşə seçimi anlayışının yeniyetmələrin gələcək həyatı üçün yalnız iqtisadi cəhətdən əlverişli olması ilə bağlı deyil, həm də onların dəyər oriyentasiyasına yönəlməsinin vacibliyi.

Problemə praktik əhəmiyyəti. Məqalədən yeniyetmələrin peşə seçimi və şəxsi öz müqəddəratını təyinetməsi ilə bağlı aparılan araşdırmalarda, əsasən də onların bu dövrdə ən yaxın dəstəkçiləri olan ailə üzvlərinin və müəllimlərinin maarifləndirilməsində istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Müasir dövrdə yeniyetmələrin psixi inkişafının xüsusiyyətlərinin tədqiqi // -Bakı: Psixologiya jurnalı, - 2016, № 3, s. 63-74
2. Буякас Т.М. Проблема и психотехника самоопределения личности // Вопросы психологии. 2002. - № 2. - С. 28 - 39.
3. Фоменко Н.В. Подростковый возраст как наиболее сложный этап развития ребенка / А.П. Чехова. - 2014. - № 2. - С. 201-205.
4. Тоистева О.С. Профессиональное самоопределение подростков: актуальность, проблемы, пути решения / О.С. Тоистева // Педагогическое образование в России. - 2011. - № 4. - С. 60-64.
5. Умарова Д.З. Профессиональное самоопределение и профессиональная направленность личности - 2018. - № 7. - С. 283-285.

Redaksiyaya daxil olub: 17.02.2025.